

USTAVNA VLOGA TOLMAČA

(Mednarodna konferenca *Nürnberški procesi in konferenčno tolmačenje*,
Združenje konferenčnih tolmačev Slovenije, Ljubljana, 14. 9. 2018)

1. Uvod

Sojeni na Nürnberških procesih so bili v jeziku, ki so ga razumeli, seznanjeni z obtožbami zoper njih. Dana jim je bila možnost, da so v svojem jeziku spremljali sodne postopke in sodelovali v njih. Teh možnosti, ki so danes splošno priznane kot človekove pravice, ne bi imeli brez tolmačev, ki so omogočili razumevanje govornega in s tem sporazumevanje med sodiščem in udeleženci postopkov. Da bi se preprečilo zanikanje in teptanje človekovih pravic, ki je pripeljalo do hudih zločinov zoper človekovo dostojanstvo in človečnost, katerih nekateri storilci so bili obsojeni prav na Nürnberških procesih, je Generalna skupščina OZN istega leta sprejela Splošno deklaracijo človekovih pravic, ki je danes priznana kot mednarodno običajno pravo. Takó v letošnjem letu ne obeležujemo le 70-letnice rojstva novega poklica – tolmača, ki v sodnem postopku omogoča sporazumevanje z ljudmi, ki ne razumejo ali govorijo jezika sodišča, temveč tudi rojstvo ubeseditve spoznanja o nujnosti priznavanja človekovih pravic in temeljnih svoboščin, njihovega spoštovanja in učinkovitega varovanja z namenom, da bi se, kot je v Preambuli poudarila Splošna deklaracija, zagotavljali svoboda, pravičnost in mir v svetu. Moč teh vrednot, ki bi morale biti zaradi spoštovanja človeškega dostojanstva slehernika zagotovljene trajno in povsod, je bila leta po tem in je vedno znova na preizkušnji. Žal pogosto preizkusa ne prestane; kot da se človeštvo iz hudega, zelo hudega v preteklosti ni sposobno ničesar naučiti.

Le dve leti po Splošni deklaraciji je bila podpisana evropska konvencija o človekovih pravicah.¹ Poleg prepovedi diskriminacije v pravicah in svoboščinah človeka glede na osebne okoliščine, med katerimi je tudi jezik, ki jo je zapisala že Splošna deklaracija, je EKČP prinesla pravice, ki so bile zagotovljene obtoženim in obsojenim na Nürnberških procesih, kot posebne pravice. Zagotovljene so vsakomur, ki mu je vzeta prostost (pouk v jeziku, ki ga razume, o vzrokih za odvzem prostosti in česa ga dolžijo²) ali je obdolžen kaznivega dejanja (seznanitev z bistvom in vzroki obtožbe v jeziku, ki ga razume, in brezplačna pomoč tolmača, če ne razume ali ne govori jezika, ki se uporablja pred sodiščem³).⁴

Konferenčno tolmačenje je v letih za tem doživelo mnogo širši razmah od njegovih začetkov. Postalo je nepogrešljivo pri vzpostavljanju dobrih mednarodnih odnosov predvsem zaradi splošnega razvoja mednarodnega sodelovanja, v okviru delovanja mednarodnih organizacij in v stikih med državami, pa tudi zaradi nastanka posebnih mednarodnih organizacij, kakršna je Evropska unija, ki temelji na eni strani na skupnih evropskih vrednotah, na drugi strani pa na enakopravnosti držav članic in priznavanju njihovih nacionalnih identitet, vključno z njihovimi jeziki. Tudi na področju prava pomen konferenčnega tolmačenja presega vlogo tolmačev v sodnih postopkih. Naj omenim le njihov pomembni prispevek na mednarodnih konferencah, ki jih organizirata evropsko in svetovno združenje ustavnih sodišč, pa tudi posamezna ustavna sodišča, tudi naše, kot tudi njihovo sodelovanje pri bilateralnih stikih ustavnih sodišč različnih

¹ Konvencija o varstvu človekovih pravic in temeljnih svoboščin, podpisana v Rimu 4. novembra 1950 (v nadaljevanju EKČP).

² Drugi odstavek 5. člena.

³ Točki a) in e) tretjega odstavka 6. člena.

⁴ Precej let za tem je npr. pravico do obveščenosti v jeziku, ki ga oseba razume, in do brezplačnega tolmača v kazenskem sodnem postopku ubeseditel še Mednarodni pakt o državljanskih pravicah (a) in f) točka tretjega odstavka 14. člena).

držav, ki v interesu izmenjave dobrih praks varuhov ustavnih vrednot omogočajo dobro medsebojno sporazumevanje ustavnih sodnikov in ne prezrejo spoštovanja jezika posamezne države kot enega pomembnih sestavin narodove identitete.

Vse vloge tolmačev, ki jih danes poznamo, so pomembne. Najpomembnejša pa je prav tista, brez katere ni mogoče zagotoviti spoštovanja človekovih pravic posameznika v razmerju do države oziroma do organov oblasti. Zato velja nekaj besed nameniti prav tej začetni in ustavno nadvse pomembni vlogi tolmačev. Zahvaljujem se Združenju konferenčnih tolmačev Slovenije za povabilo k sodelovanju na mednarodni konferenci, ki je dobra priložnost za oris pomembnosti strokovno kakovostno opravljenega dela tolmača za spoštovanje in varovanje človekovih pravic v sodnih postopkih.

2. Slovenska ustavna ureditev tolmačenja v sodnih postopkih

Ustava mlade slovenske države je moderna ustava z obsežnim katalogom človekovih pravic. Vendar ta ni izčrpen, čeprav hkrati zagotavlja širši obseg nekaterih pravic od tistih, ki jih priznavajo mednarodni instrumenti. Prav mednarodnemu pravu človekovih pravic je Ustava na stežaj odprla svoja vrata. S t. i. načelom največjega varstva človekovih pravic (peti odstavek 15. člena Ustave) je zagotovila ustavno varstvo človekovim pravicam, uveljavljenim z mednarodnim pravom, veljavnim v Sloveniji, četudi jih sama izrecno ne ureja ali pa jih ureja na način, ki zagotavlja nižjo raven njihovega varstva.

Ustava pri urejanju človekove pravice do osebne svobode izrecno zahteva, da mora biti vsak, ki mu je odvzeta prostost, v materinem jeziku ali v jeziku, ki ga razume, obveščen o razlogih za odvzem prostosti (tretji odstavek 19. člena Ustave). V zvezi s to pravico sicer najprej pomislimo na odvzem prostosti ob sumu storitve kaznivega dejanja, vendar jo Ustava zagotavlja pri vseh odvzemih prostosti; tako npr. tudi, ko gre za pridržanje osebe v psihiatrični instituciji⁵ ali namestitev v socialno-varstvenem zavodu⁶. Ustava izrecno ureja nekatera posebna jamstva v kazenskem postopku, vendar med njimi ne določa pravice osebe do seznanjenosti z obtožbo v jeziku, ki ga razume, in do brezplačnega tolmača v kazenskem postopku. Ti pravici sta kljub temu v celoti zagotovljeni na podlagi določb EKČP, ki je za Slovenijo obvezujoča neposredno uporabljiva mednarodna pogodba (8. člen Ustave), pravicam, ki jih zagotavlja, pa gre po volji Ustave, kot je bilo navedeno, ustavno varstvo. Zato pa Ustava pravico do uporabe svojega jezika in pisave v postopkih pred državnimi in drugimi organi, ki opravljajo javno službo, ureja kot posebno pravico širše kot mednarodne pogodbe (62. člen Ustave).

Pravica do uporabe³ svojega jezika je zagotovljena v postopkih pred vsemi organi državne ali lokalne oblasti, vključno z nosilci javnih pooblastil, torej ne le v sodnih, temveč tudi v vseh upravnih ali drugih postopkih, ki jih vodijo organi, ki niso sodišča. Pa tudi pred sodišči velja v vseh sodnih postopkih, ne le v kazenskih, kot določajo mednarodne pogodbe. Če hočemo ugotoviti, do kod sežejo ustavnopravni okviri te pravice in kakšna je ustavna vloga tolmača v njih, je treba pogledati, kako je to ustavno določbo razlagalo Ustavno sodišče. To namreč z obvezujočimi pravnimi učinki razlaga Ustavo.

Ustava je prepustila zakonodajalcu, naj predpiše način uresničevanja pravice do uporabe svojega jezika v postopku, s čimer mu, kot je poudarilo Ustavno sodišče, ni prepustila poljubnega zoževanja pravice, ker je njen okvir že ustavno določen.⁷ Namen pravice, ki zagotavlja rabo jezika v postopkih pred državnimi organi in drugimi organi, ki opravljajo javno

⁵ Odločba Ustavnega sodišča U-I-60/03 z dne 4. 12. 2003 (Ur. l. RS, 131/03, in OdlUS XII, 93); vse odločitve Ustavnega sodišča so na voljo tudi na njegovi spletni strani.

⁶ Odločba Ustavnega sodišča U-I-294/12 z dne 10. 6. 2015 (Ur. l. RS, 46/15, in OdlUS XXI, 4).

⁷ Sklep Up-43/96 z dne 30. 5. 2000 (OdlUS IX, 141).

službo, izhaja iz ustavnih standardov poštenega sojenja. Ti pa zahtevajo, naj bo vsakomur, torej tudi tistemu, ki ne razume ali ne govori jezika državnega organa, omogočeno spremljati postopek v jeziku, ki ga razume, da lahko v njem ustrezno sodeluje.⁸ Dana mu mora biti možnost, da se opredeli tako glede dejanskih kot glede pravnih vidikov zadeve; v razmerju do nasprotne stranke ne sme biti zapostavljen.⁹ S tem se uresničuje tudi enakopravnost strank in procesno ravnotežje v postopku;¹⁰ zahteva po enakosti orožij je najpomembnejši izraz pravice do enakega varstva pravic iz 22. člena Ustave.¹¹ Člen 62 Ustave se po stališču Ustavnega sodišča nanaša na naroke in druga ustna procesna dejanja ter predpostavlja, da bo omogočeno ustrezno prevajanje vsega, kar se na njih dogaja.¹² Brez tega ne bi bila mogoča kontradiktornost glavne obravnave, obdolženec v kazenskem postopku, ki ne govori slovensko, pa ne bi mogel učinkovito uresničevati svoje pravice do obrambe.¹³ Pravici do uporabe svojega jezika v postopku se posameznik lahko odpove, vendar mora biti o njej poučen.¹⁴ Iz 62. člena Ustave ne izhaja pravica, da bi morala sodišča v civilnih postopkih stranki omogočiti uporabo jezika, ki ga razume, tudi v pisni komunikaciji. Tako kot mora stranka sama poskrbeti za prevode pisanj, ki jih naslavlja na sodišče, mora tudi sama poskrbeti za prevode pisanj, ki jih prejme od sodišča.¹⁵ To v določeni meri velja tudi za prosilce za mednarodno zaščito, kjer je zakonodajalec posebej uredil način uresničevanja pravice do uporabe svojega jezika v azilnih postopkih.¹⁶

Ko zakonodajalec ureja to pravico v postopkih, mora upoštevati tudi prepoved diskriminacije v človekovih pravicah na podlagi jezika kot ene izmed osebnih okoliščin (prvi odstavek 14. člena Ustave) in 11. člen Ustave, ki določa uradni jezik v državi. Ustavno sodišče vidi slednjo določbo kot odraz državne suverenosti in narodne samobitnosti, ki dejansko privilegira slovenski jezik oziroma na območjih obeh ustavno določenih narodnih skupnosti tudi italijanski in madžarski jezik.¹⁷ Vendar pa 62. člen Ustave, kot poudarja Ustavno sodišče, ne zagotavlja brezplačnega tolmača,¹⁸ razen v primerih, ko je osebi vzeta prostost¹⁹ oziroma kolikor mora biti brezplačna pomoč tolmača zagotovljena v kazenskem postopku. Pri slednjem se ta pravica glede na sodno prakso Evropskega sodišča za človekove pravice, ki ima zadnjo besedo o razlagi določb EKČP, ne nanaša le na ustne izjave na sojenju, temveč tudi na dokumentacijo in predkazenske postopke. Vendar ne zahteva prevodov vsega pisnega dokaznega gradiva ali uradnih dokumentov v postopku, zahteva pa, da pomoč tolmača obdolžencu omogoči seznanitev z njegovim primerom in obrambo pred obtožbami oziroma da obdolženi pred sodiščem predstavi svojo različico dogodkov.²⁰

3. Ustavna vloga tolmača

⁸ Prav tam.

⁹ Odločba Up-599/04 z dne 24. 3. 2005 (Ur. l. RS, 37/05, in OdlUS XIV, 38).

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Sklep Up-43/03 z dne 20. 5. 2005.

¹² Sklep Up-43/96.

¹³

Odločba Up-599/04.

¹⁴ Sklep Up-43/03 in odločba Up-404/05 z dne 21. 6. 2007 (Ur. l. RS, 64/07, in OdlUS XVI, 101).

¹⁵ Sklep Up-1378/06 z dne 20. 5. 2008 (Ur. l. RS, 59/08, in OdlUS XVII, 41).

¹⁶ Odločba U-I-50/08, Up-2177/08 z dne 26. 3. 2009 (Ur. l. RS, 30/09).

¹⁷ Ta dva jezika imata na ustreznih območjih glede na pravice pripadnikov teh narodnih skupnosti iz 64. člena Ustave poseben ustavni položaj in kot takšna nista tuja jezika; glej odločbo U-I-380/06 z dne 11. 9. 2008 (Ur. l. RS, 91/08, in OdlUS XVII, 47).

¹⁸ Sklep Up-43/96.

¹⁹ Glej odločbo Up-599/04.

²⁰ Odločba Up-1293/08 z dne 6. 7. 2011 (Ur. l. RS, 60/11).

Kakšna je torej ustavna vloga tolmača v sodnem postopku? Eno temeljnih procesnih jamstev, ki obeležuje pošten sodni postopek, je pravica do izjave, ki vsakomur v sodnem postopku zagotavlja, da ga bo sodišče obravnavalo kot aktivnega udeleženca postopka in mu omogočilo učinkovito obrambo pravic ter s tem možnost, da aktivno vpliva na odločitve v zadevah, ki posegajo v njegove pravice in interese. Pomen te pravice, ki jo Ustava varuje v 22. členu, je v zagotovitvi, da bo stranka subjekt in ne objekt postopka, kajti le tako je lahko zagotovljeno spoštovanje njene osebnosti in njenega dostojanstva (34. člen Ustave).²¹ Pravica do obrambe v kazenskem postopku je njen poseben izraz (29. člen Ustave).

Oseba, ki ne razume in ne govori uradnega jezika sodišča, svojih navedenih pravic v postopku ne bi mogla uveljavljati brez pomoči nekoga, ki govori njen jezik in jezik sodišča, tako da omogoči sporazumevanje. Ko gre za udeležbo na procesnih dejanjih, ki se opravljajo ustno, torej ne brez pomoči tolmača, ki taki osebi z neposrednim prevajanjem govorjenega šele omogoči biti subjekt postopka, v katerem se odloča o njenih pravicah, oziroma omogoči izvajanje njene pravice do obrambe v postopkih, v katerih se ji očita storitev kaznivega dejanja. Brez tolmača bi bilo taki stranki ali obdolžencu v postopku odvzeta njena osebnost in dostojanstvo. Odvzeto bi ji bilo torej tisto, kar jo v temelju opredeljuje kot človeka. Zato je vloga tolmača v sodnem postopku za stranko, ki ne razume in govori jezika sodišča, ključna, da lahko govorimo o poštem sodnem postopku. To je vloga, ki jo tolmači tako rekoč vsakodnevno opravljajo. V tem pogledu so nepogrešljivi pomočniki poštenosti sodnih postopkov in pravičnega sojenja.

4. Tolmač in pravniški jezik

Ker sodišče govori v jeziku prava, mora biti tolmač večč ne le kakovostnega splošnega izražanja v jezikih, v katerega prevaja in iz katerega prevaja, pač pa tudi jezika prava, da ne bi bila stranka prikrajšana za učinkovito uveljavljanje svojih pravic, tudi človekovih pravic.

Prvi pogoj za kakovostno splošno izražanje v kateremkoli jeziku je izrazna moč. Ta je nekaj podobnega kot talent; posameznik jo ima ali pa je nima. Pomeni moč z ubranimi besedami jasno in strnjeno izraziti vsebino misli. Dober tolmač mora imeti to sposobnost, poleg tega pa mora biti sposoben izgovorjeno verodostojno izraziti v drugem jeziku, da se v celoti ohrani vsebina povedanega. Pri tem mora upoštevati tudi, da imajo posamezni izrazi v pravu lahko drugačen pomen od tistega, ki se uporablja v splošnem jeziku.²² Ne sme zanemariti niti razlik, do katerih prihaja zato, ker imajo lahko besedno izraženi isti pojmi v različnih pravnih redih različne pomene. Poklic tolmača zato nujno zahteva tudi stalno pridobivanje ustreznih pravnih znanj in to iz obeh pravnih redov, ki mu pripadata jezika prevajanja, ker bo le tako prevajanje verodostojno. Sodnik odloča na podlagi tega, kar mu stranke predložijo in na podlagi tega, kar pred njim izjavijo. Vsebinska posameznih izjav je lahko odločilna za izid postopka. Samo odgovorno in kakovostno opravljen prevod zato lahko stranki tudi dejansko omogoči, da jo bo sodišče slišalo in njenim pravicam zagotovilo ustrezno pravno varstvo.

5. Sklepno

Z vidika varstva človekovih pravic ostaja najpomembnejša vloga tolmačev njihovo sodelovanje v pravnih in še posebno v sodnih postopkih, kajti sodniki so tisti, ki z izvrševanjem sodne oblasti v vsaki državi zagotavljajo učinkovitost pravic, tudi človekovih pravic in temeljnih svoboščin. Temeljna ustavna procesna jamstva, ki jih vsi pravni redi priznavajo kot človekove pravice, vsakomur omogočajo pošteno sojenje. Za nekatere bi ostale mrtve črke na papirju, če sodišče ne bi imelo možnosti poslušati in slišati tudi oseb, ki ne razumejo in ne govorijo jezika, v

²¹ Glej npr. odločbo Up-117/12 z dne 10. 10. 2013 (Ur. l. RS, 91/13 in 93/13).

²² Jezik prava je vselej nad pogovornim jezikom, ki ga lahko pomensko spreminja, dopolnjuje in mu tudi odvzema pomen. Primerjaj M. Pavčnik, Teorija prava, prispevek k razumevanju prava, 5. pregl. in dop. izdaja, GV Založba, Ljubljana 2015, str. 386.

katerem teče postopek pred sodiščem. Da bi tudi te osebe lahko učinkovito uveljavljale svoje pravice in pravne interese ali se učinkovito branile pred obtožbami države, morajo imeti v postopkih pred oblastmi pravico uporabljati svoj jezik. To jim omogočajo prav tolmači. Oni postanejo verodostojna ušesa in usta teh strank. Šele z njihovo pomočjo so lahko obravnavane kot vsi drugi. Zato so tolmači nepogrešljivi pomočniki poštenosti sodnih postopkov in pravičnosti sojenja. Svoje delo morajo opraviti visoko strokovno in to tako v splošnem jezikovnem pogledu kot v pogledu jezika prava, da bo njihova pomembna ustavna vloga dejansko vsakič sproti, ko bo treba, tudi udejanjena.